

Arkadiusz Przybyłka

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Ekonomii
Katedra Polityki Społecznej i Gospodarczej
arekp@ue.katowice.pl

ŚWIADCZENIA EMERYTALNO-RENTOWE ZWIĄZANE Z PRACĄ W GÓRNICTWIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM W POLSCE

Streszczenie: Górnicy podlegali przymusowi ubezpieczenia z uwagi na niezdolność do pracy znacznie wcześniej, niż zostały wprowadzone powszechne obligatoryjne ubezpieczenia emerytalne. W okresie wprowadzenia powszechnego ubezpieczenia emerytalnego posiadali dodatkowe ubezpieczenie pensyjne, z którego uzyskiwali świadczenia z uwagi na niezdolność do pracy z powodu wieku lub niepełnosprawności. Na takie ukształtowanie się struktury ubezpieczenia w okresie międzywojennym miał wpływ przede wszystkim historyczny rozwój brackich ubezpieczeń pensyjnych. Ponadto szczególnie trudne warunki pracy w branży miały być równoważone dodatkowymi świadczeniami w celu zachęcenia do pracy w kopalniach.

Słowa kluczowe: górnicy, ubezpieczenia brackie, świadczenia emerytalne.

Wprowadzenie

Podstawową przesłanką nabycia prawa do świadczenia z tytułu starości powinien być wiek osoby ubezpieczonej (lub określona liczba lat pracy, jak ma to miejsce w górnictwie). Jednak często takimi przesłankami bywają inne czynniki, takie jak warunki pracy czy inwalidztwo (tak jest zwłaszcza w górnictwie). W wielu przypadkach przyczyniają się one do obniżenia wieku emerytalnego, ale przede wszystkim zbliżają one emeryturę do renty inwalidzkiej [Olszewska, 2013, s. 27].

W górnictwie najwcześniej rozwinęły się branżowe ubezpieczenia, które gwarantowały górnikom różne dodatkowe świadczenia związane z ryzykiem niezdolności do pracy. Na wczesne wykształcenie się ubezpieczeń w branży

wpływ miały przede wszystkim warunki pracy w górnictwie, powodujące wcześniejszą niż w innych zawodach niezdolność do świadczenia pracy, a także dużo większa wypadkowość. To właśnie świadomość stale grożącego niebezpieczeństwa wywoływała poczucie solidarności, której przejawem było tak wczesne powstawanie różnych kas mających zapewnić górnikom dotkniętym niezdolnością do pracy środki do dalszej egzystencji. Górnicy posiadali zatem zabezpieczenia z uwagi na niezdolność do pracy zanim rozwinęły się powszechne ubezpieczenia społeczne obejmujące pracowników wszystkich branż.

Artykuł ma na celu omówienie świadczeń związanych z niezdolnością do pracy z uwagi na wiek i niepełnosprawność w górnictwie w okresie międzywojennym. Ma wskazać na ich odrębność oraz na to, iż dzisiejsze przywileje emerytalne nie są wyłącznie pozostałością po okresie PRL-u, ale ich proveniencja jest dużo wcześniejsza.

1. Początki ubezpieczeń w górnictwie

Pierwszym dokumentem w zakresie działalności górniczej i zabezpieczenia socjalnego również z uwagi na wiek czy niepełnosprawność był wydany w 1528 r. *Ordunek Górny*. Wzorowany na wprowadzonym już na górnośląskich terenach prawie zwyczajowym olkuskim, bytomskim i frankońskim, stał się podwaliną i wzorem dla późniejszego ustawodawstwa górniczego oraz zaczątkiem prawa ubezpieczeniowego. Zamienił on istniejące dotychczas na zasadzie dobrowolności kasy brackie w organizacje przymusowe. Postanowienia dotyczące kas można odnaleźć w każdej późniejszej ustawie górniczej. Ze składek uiszczanych przez robotników powstała Górnośląska Kasa Bracka w Tarnowskich Górach [Popiołek, 1946, s. 25]. Podobną kasę dla górników wprowadzili gwarkowie olkuscycy uchwałą z 13 lutego 1671 r. [Woźniczka, 1960, s. 2].

W latach 80. XIX w. obok ubezpieczeń brackich powołano nowe ubezpieczenia. Prusy były pierwszym państwem, które wydało 22 czerwca 1889 r. ustawę o ubezpieczeniach emerytalnych. Miały one charakter powszechny i obligatoryjny, a były wzorowane na ubezpieczeniu brackim, które nie zostało zlikwidowane. Górnicze ubezpieczenie pensyjne stało się odtąd dodatkowym ubezpieczeniem emerytalnym, istniejącym obok powszechnego. Przy czym uzyskanie świadczeń z pierwszego warunkowane było niezdolnością do pracy w górnictwie, natomiast drugiego – wiekiem. Świadczenia z ubezpieczenia brackiego były wyższe od świadczeń z ubezpieczenia powszechnego [Wanatowicz, 1999, s. 11].

W byłym Królestwie Kongresowym również istniało ubezpieczenie emerytalne górników. *Organizacja ogólna* wydana w 1816 r. w Kielcach przewidywała m.in. zapewnienie górnikom środków w razie starości i śmierci. Emeryturę można było otrzymać pod warunkiem regularnego opłacania składek, gdy uległo się kalectwu w czasie pracy oraz po 40 latach nieprzerwanej pracy. Po 10 latach wypłacano emeryturę w wysokości 1/6 zarobku, po 20 – 1/4, po 30 latach – 1/3, po 40 latach – 1/2 [Marzec, 1987, s. 14]. W byłym zaborze austriackim kasy istniały przy poszczególnych kopalniach. Następnie kasy brackie były zakładane na podstawie austriackiej powszechnej ustawy górniczej z 1854 r., nakładającej na posiadaczy kopalń obowiązek zakładania kas brackich [Woźniczka, 1960, s. 2].

W zaborze rosyjskim z kolei ustawy górnicze z 1893 r. pozwalały na zakładanie kas w prywatnych górniczych zakładach przemysłowych za wspólną zgodą właścicieli i robotników na zasadach dobrowolności. Na mocy ustawy z 1903 r. o pracy w przemyśle nabrały one głównie charakteru instytucji ubezpieczenia emerytalnego. Na dochody składały się składki robotników, wkłady przedsiębiorstwa oraz dochody z majątku. Emerytura przysługiwała górnikom niezdolnym do pracy do czasu odzyskania zdolności do pracy lub dożywotnio. Wysokość świadczenia ustalał zarząd kasy, biorąc pod uwagę okres pracy i wysokość zarobków [Fischlowitz, 1935, s. 639].

Po I wojnie światowej ubezpieczenie górnicze znajdowało się w stanie chaosu. Na terenie powstającego państwa istniały jak wskazano trzy różne systemy ubezpieczenia górniczego, odziedziczone po państwach zaborczych, różniące się między sobą oraz niepowiązane ściślejszymi węzłami zależności.

2. Ubezpieczenie emerytalne górników na Górnym Śląsku

Na Górnym Śląsku w okresie powojennym pozostało zachowane podwójne ubezpieczenie. Niezależnie bowiem od ubezpieczenia brackiego górnicy podlegali również ubezpieczeniu robotniczemu na wypadek inwalidztwa, starości i śmierci, które funkcjonowało zgodnie z niemiecką ordynacją ubezpieczeniową z 1911 r. Obowiązek jej wykonywania na tym terenie nałożyła polsko-niemiecka konwencja górnośląska z 1922 r. Dodatkowo status autonomiczny województwa śląskiego sprawił, iż ubezpieczenia społeczne znalazły się w kompetencji Sejmu Śląskiego. Sejm Śląski ustawą z 31 stycznia 1923 r. obniżył wiek przyznania renty starczej do 60 lat (równocześnie musiało wystąpić inwalidztwo fizyczne, tj. niezdolność do zapracowania 1/3 tego, co zarabiają osoby zdrowe w tej samej okolicy i z tymi samymi umiejętnościami zawodowymi), powiększając w ten

sposób znacznie zakres uprawnionych do świadczeń. Okres wyczekiwania wymagany do renty starczej równocześnie zmniejszono sześciokrotnie, z 1200 składek tygodniowych na 200 [Wyżnikiewicz, 1938, s. 26-27]. Renta składała się z części wypłacanej z funduszy ubezpieczeniowych oraz z dodatku państwowego wynoszącego 100 zł rocznie, udzielanego ze skarbu śląskiego. Część renty wypłacana przez ubezpieczenie składała się z kwoty stałej wynoszącej 160 zł rocznie (plus dodatek specjalny w wysokości 26 zł) oraz z kwoty wzrostu, rosnącej proporcjonalnie do czasu przebytego w ubezpieczeniu i do wysokości policzalnego zarobku. Dodatkowo w przypadku posiadania dzieci poniżej 18. roku życia przysługiwał dodatek w wysokości 1/10 renty zasadniczej na każde dziecko (z zastrzeżeniem, że renta wraz z dodatkiem na dzieci nie może przekroczyć półtorakrotnej kwoty renty zasadniczej) [Wyżnikiewicz i Rzewski, 1936, s. 64]. Przeciętna wysokość świadczenia po 20 latach ubezpieczenia w najwyższej grupie zarobkowej (przy zarobku powyżej 1980 zł rocznie) wynosiła ok. 34 zł miesięcznie [Szymanko, 1932, s. 162]. Rentę inwalidzką przyznawano także przejściowo ubezpieczonym, którzy chorowali dłużej niż 26 tygodni, na czas dalszego leczenia choroby, począwszy od 27. tygodnia, oraz ubezpieczonym, którzy po ustaniu wypłacania zasiłku chorobowego byli nadal inwalidami [Wyżnikiewicz i Rzewski, 1936, s. 60]. W ramach tego systemu powszechnego górnikom przysługiwały świadczenia jak w pozostałych branżach. Generalnie jednak zasady powszechnego ubezpieczenia społecznego na Górnym Śląsku były korzystniejsze od obowiązujących na pozostałym obszarze RP i analogicznych przepisów w Niemczech [Wyżnikiewicz, 1938, s. 89]. Uchwalona 28 marca 1933 r. tzw. ustawa scaleniowa na Górnym Śląsku w omawianej materii zachowała *status quo*. Powodem tego był fakt, że uprawnienia ubezpieczonych gwarantowane przez obowiązujące przepisy były korzystniejsze od tych z ustawy scaleniowej. Zaś z uregulowań międzynarodowych wynikało, że dotychczasowe przepisy w zakresie ubezpieczenia społecznego mogą zostać zastąpione jedynie przepisami korzystniejszymi [Malaka, 2013, s. 17].

Na terenie Górnego Śląska dodatkowo funkcjonowały specjalne górnicze ubezpieczenia inwalidzkie (tzw. pensyjne ubezpieczenia brackie), które obejmowały jednak tylko pracowników fizycznych. Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski obszar funkcjonującej dotychczas Górnosląskiej Spółki Brackiej został podzielony na Polskę i Niemcy. Funkcjonowanie tej instytucji regulowała ustawa o bractwach górniczych z 17 czerwca 1912 r. (ustawa ta stanowiła podstawę funkcjonowania spółki do 1939 r.). 26 sierpnia 1922 r. specjalny układ polsko-niemiecki (art. 214 konwencji genewskiej) doprowadził do podziału i powstania dwóch instytucji:

- Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach,
- Oberschlesische Knappschaft w Gliwicach.

Dodatkowo na terenie Górnego Śląska funkcjonowało Pszczyńskie Bractwo Górnicze. Obowiązkiem ubezpieczenia pensyjnego w nim byli objęci robotnicy (będący członkami kasy chorych), którzy byli zatrudnieni w kopalniach księcia pszczyńskiego [Wanatowicz, 1971, s. 188].

Organizacja Spółki Brackiej oraz Pszczyńskiego Bractwa Górniczego oparta była na jednakowych zasadach, z drobnymi różnicami. Instytucje ubezpieczenia górniczego miały szeroki samorząd. Większa część organów stanowiących i wykonawczych pochodziła z wyborów dokonywanych przez ubezpieczonych oraz przedstawicieli pracodawców. Były to organy przeważnie kolegialne [Woźniczka, 1949, s. 67]. Starsi braccy (wybierani przez robotników, byli pośrednikami pomiędzy instytucją ubezpieczeniową a ubezpieczonym) razem z przedstawicielami zakładów pracy tworzyli walne zebranie, będące niejako parlamentem świata górniczego. Walne zebranie uchwalało statut, budżet, wybierało i kontrolowało dalsze organy i komisje. Najważniejszym z tych organów był zarząd instytucji, będący ciałem wykonawczym [Woźniczka, 1988, s. 58].

Sytuacja gospodarcza na początku lat 20. XX w. nie sprzyjała rozwojowi ubezpieczeń brackich. Inflacja zniszczyła cały ich misternie ułożony system finansowy. Spadek majątku Górnos Śląskiej Spółki Brackiej nastąpił już w wyniku I wojny światowej, gdyż udzieliła ona rządowi niemieckiemu wielu wysokich pożyczek, które nigdy nie zostały spłacone. Główną jednak przyczyną pogarszającej się sytuacji finansowej była inflacja, która wystąpiła po zakończeniu wojny i trwała przez następne lata, przybierając coraz większe rozmiary. W Pszczyńskim Bractwie Górniczym sytuacja finansowa w omawianym okresie była korzystniejsza, lecz ogólne tendencje spadku majątku były podobne. Inflacja niszczyła rezerwy, a papiery wartościowe i gotówka zdeponowane w Niemczech w większej części zostały utracone. Jednocześnie ze spadkiem dochodów i trudną sytuacją spółek brackich pojawiło się nowe obciążenie finansowe. W wyniku działań wojennych obok pensjonistów chorobowych i wypadkowych pojawiła się nowa kategoria – pensjonistów wojennych (inwalidzi, wdowy, sieroty). Do tego po przyznaniu powstańcom śląskim takich samych praw jak uczestnikom wojny doszły nowe obciążenia [Wyżnikiewicz i Rzewski, 1936, s. 82 i nast.].

Przystosowanie ustroju i organizacji bractw do nowych warunków geopolitycznych miało charakter czysto nominalny. Bractwom nadano polskie nazwy i statuty w języku polskim:

- dla Spółki Brackiej w Tarnowskich Górach – Statut Spółki Brackiej wg uchwały Walnego Zebrania z 28 lutego 1925 r.;

- dla Pszczyńskiego Bractwa Górniczego – statut Pszczyńskiego Bractwa Górniczego wg uchwały Walnego Zebrania z 7 listopada 1925 r. [Wanatowicz, 1973, s. 30].

W obu statutach znalazły się wymagania znajomości języka polskiego i posiadania obywatelstwa polskiego dla starszych brackich i członków poszczególnych organów bractw. Natomiast kompetencje nadzorcze od władz niemieckich przejęły:

- Ministerstwo Przemysłu i Handlu w Warszawie,
 - Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach,
- a od 1 kwietnia 1934 r.:
- Ministerstwo Opieki Społecznej w Warszawie,
 - Urząd Województwa Śląskiego w Katowicach [Wanatowicz, 1973, s. 56-57].

Zadaniem nadzoru było przestrzeganie, by w finansach bractw zachowany był stan równowagi.

Górnictwo ubezpieczenie pensyjne obejmowało ubezpieczenie na wypadek inwalidztwa zawodowego, śmierci oraz ubezpieczenie pozostałych członków rodziny. Było ono przymusowe. Obowiązkowi ubezpieczenia podlegali robotnicy fizyczni zatrudnieni przy eksploatacji górniczej, robotnicy niektórych hut oraz robotnicy zatrudnieni w administracji instytucji ubezpieczeniowych oraz jej zakładach. Warunkiem przyjęcia do ubezpieczenia było ukończenie 16 lat oraz nieprzekroczenie 40. roku życia, a także dobry stan zdrowia potwierdzony orzeczeniem lekarza brackiego (oceniało nie tylko ogólny stan zdrowia, ale również wszelkie wady i ułomności zmniejszające zdolność do wykonywania pracy zawodowej, które mogły przyspieszyć inwalidztwo). Jeżeli przystępujący do ubezpieczenia ukrył istotne informacje przed lekarzem, a powstałe inwalidztwo było z tym związane, wtedy następowało anulowanie ubezpieczenia i przepadek wpłaconych składek. Dobrowolnie ubezpieczeniem pensyjnym mogli zostać objęci tylko członkowie brackich kas chorych, którzy nie mogli zostać przyjęci do tego ubezpieczenia ze względu na stan zdrowia pod warunkiem uprzednio co najmniej 5-letniego ubezpieczenia w brackiej kasie chorych i nieukończenia 45. roku życia [Szymanko, 1932, s. 162-163]. Wszystkie osoby należące do kasy pensyjnej obu instytucji dzieliły się na dwie podstawowe grupy: niepobierających świadczenia oraz pobierających, czyli pensjonistów. Pensjoniści pobierali świadczenia i nie mieli już żadnych zobowiązań ubezpieczeniowych.

Podstawę ubezpieczenia stanowiły składki. Były one pobierane według klas zarobkowych, w odsetkach od zarobków ustalonych dla danej klasy. Wszyscy ubezpieczeni podzieleni zostali na 6 klas (w Pszczyńskim Bractwie Górniczym na 5) na podstawie ich miesięcznych zarobków (w Spółce Brackiej ponad 60% ubez-

pieczonych opłacało składki od najwyższej – 6. klasy – zarobki ponad 225 zł) [Wieniawa-Chmielewski, 1934, s. 535]. Składki te nie zawsze były jednakowe i wahały się w Spółce Brackiej od 8 do 12% zarobku danej klasy, a w Pszczyńskim Bractwie Górniczym dochodziły nawet do 16,7% zarobku. Najwyższa składka w Spółce Brackiej wynosiła 30 zł miesięcznie. Górną granicę zarobku stanowiło do 1939 r. 240 zł miesięcznie (od zarobku przekraczającego tę granicę składek nie obliczano). Składkę płacili pracodawca i pracownik w równych częściach [Woźniczka, 1949, s. 71-73].

Uzyskanie prawa do renty inwalidzkiej w ubezpieczeniu brackim było uzależnione od spełniania określonych warunków. Ubezpieczony musiał przebyć okres wyczekiwania (36 miesięcy składkowych, które nie były jednak wymagane, gdy przyczyną inwalidztwa był wypadek przy pracy) oraz musiała powstać niezdolność do pracy zawodowej. Statut Spółki Brackiej wyraźnie wskazywał, komu przysługuje prawo do renty: „Pensje inwalidzką otrzyma, kto na stałe utraci zdolność zawodową, lub po wyczerpaniu opieki lekarskiej udzielanej mu (w górniczej kasie chorych) nie odzyskał jeszcze zdolności zawodowej, w ostatnim wypadku na dalszy czas niezdolności. Przez zdolność zawodową rozumie się zdolność do pracy w zakładach brackich, którą członek wyłącznie lub przeważnie wykonywał względnie do pracy równowartościowej na zakładach brackich tego samego rodzaju, powodującej obowiązkowe członkostwo w kasie pensyjnej” [Szymanko, 1932, s. 164].

W Spółce Brackiej pensja składała się z dwóch zasadniczych elementów. Z kwoty stałej dla wszystkich rent (tzw. wysługa inwalidzka) oraz z kwoty zmiennej, wzrastającej w zależności od czasu pozostawania ubezpieczonego w ubezpieczeniu, jak również od klasy zarobkowej, od której były opłacane składki. Z kolei w Pszczyńskim Bractwie Górniczym wysokość pensji była wprost uzależniona od długości trwania ubezpieczenia i od klasy zarobkowej, od której płacone były składki. Przeciętna wysokość świadczenia pensyjnego wynosiła w latach 1924-1933 – 55, 61 zł, wykazując od tego czasu tendencję zniżkową. W 1935 r. pensja inwalidzka wynosiła 50,22 miesięcznie, a w 1938 r. już tylko 49,20. W rozwoju ustawodawstwa brackiego wystąpiły więc wyraźnie dwa okresy. Do 1931 r. dominowała tendencja do rozszerzania świadczeń i liberalizowania warunków ich otrzymania. Natomiast od 1932 r., pod wpływem narastającego na Górnym Śląsku kryzysu gospodarczego, nastąpił w ustawodawstwie bractw wyraźny regres, który utrzymywał się do końca lat 30. [Lechowicz, 1934, s. 525].

Znaczenie ekonomiczne brackiego ubezpieczenia pensyjnego było istotne dla górników, gdyż poziom świadczeń z kas brackich był przeciętnie o ok. 30% wyższy od świadczeń z powszechnego ubezpieczenia emerytalnego oraz były

one udzielane na warunkach łagodniejszych. Przeciętnie świadczenie to otrzymywało się od 53. roku życia, podczas gdy w innych zawodach niezdolność do pracy występowała z reguły po ukończeniu 60 lat [AP Katowice, CZPW].

3. Ubezpieczenia emerytalne górników w Zagłębiu Dąbrowskim

Po powstaniu państwa polskiego stan prawny ubezpieczeń brackich nie uległ zmianie. Funkcjonowały luźne kasy mające statuty oparte na starych statutach rosyjskich, uzupełnione jedynie nowymi regulaminami. W Zagłębiu Dąbrowskim kasy brackie przetrwały okres wojny, lecz straciły cały swój majątek, który został wywieziony do Rosji. Zasadniczym świadczeniem była emerytura. Przysługiwała ona górnikom niezdolnym do pracy do czasu odzyskania zdolności do pracy lub dożywotnio. Wysokość emerytur ustalał zarząd kasy, a wysokość składki wynosiła od 3% do 6% zarobku. W latach 1926-1928 okręgowy inspektor pracy przeprowadził reformę kas w Zagłębiu Dąbrowskim. Większość kas przeszła na system udzielania jednorazowych zapomóg, skapitalizowanych, a zrezygnowała z pensyjnych, okresowych świadczeń [Wanatowicz, 1999, s. 22]. Wysokość odpraw była zależna od liczby lat pracy w przedsiębiorstwie. Za każdy rok pracy przypadała określona stawka, większa w razie przyznawania odprawy z tytułu inwalidztwa [Fischlowitz, 1935, s. 639]. Od 1930 r. rozpoczęło się załamanie finansowe kas dąbrowskich. Przyczyną było zmniejszanie się liczebności załóg, unicestwienie majątku kas przez pracujących w zarządzie pracodawców oraz podjęcie działalności świadczeniowej znacznie przerastającej możliwości [Marzec, 1987 s. 15]. Wobec tego uznano, że pozostawienie istniejącego stanu rzeczy bez działań naprawczych musi doprowadzić do stopniowej likwidacji kas.

Sytuację górników w Zagłębiu Dąbrowskim zmieniła uchwalona 28 marca 1933 r. tzw. ustawa scaleniowa, która m.in. scalała i ujednolicała ubezpieczenia emerytalne. Sytuacja górników na tych terenach została uregulowana w analogiczny sposób jak innych grup ubezpieczonych (jednak składka płacona przez górników i hutników była wyższa – 5,6% – niż pozostałych robotników – 5,2%). Granice wieku ustalono na 65 lat, a okres wyczekiwania na 200 tygodni składkowych (do tego czasu na terenie Zagłębia nie funkcjonowało powszechne ubezpieczenie emerytalne innych grup zawodowych). Uznano jednak dużą rolę społeczną i gospodarczą kas, które zapewniały przez lata środki utrzymania górnikom niezdolnym do pracy. Doceniając to, wprowadzono do wskazanej ustawy przepis dotyczący kas brackich w Zagłębiu Dąbrowskim. Mianowicie w art. 304

przewidziano, że „zasady dalszego prowadzenia kas brackich (...) zakres świadczeń tych kas, ich organizację względnie zasady likwidacji tych kas oraz rozłożenie powstałych z tych tytułów ciężarów na pracodawców, członków kas oraz ewentualnie na zakład Ubezpieczenia Emerytalnego Robotników ustali Minister Opieki Społecznej w drodze rozporządzenia, przyczem renty, wypłacane przez te kasy przed 1 stycznia 1933 r., nie mogą być zmniejszone” [Ustawa o ubezpieczeniu społecznym].

Rozporządzenie takie zostało wydane przez ministra opieki społecznej w dniu 27 sierpnia 1935 r. o ubezpieczeniu brackim w powiecie będzińskim. Powoływało ono do życia nowe ubezpieczenie brackie jako ubezpieczenie dodatkowe, obok ubezpieczenia emerytalnego robotników. Na jego podstawie zlikwidowano kasy brackie, a w ich miejsce powołano nową instytucję: Kasę Bratnią Zagłębia Dąbrowskiego. Nawiązując do tradycji dotychczasowych kas brackich wprowadzono instytucję Zarządów Obwodowych przy poszczególnych przedsiębiorstwach górniczo-hutniczych jako organów reprezentujących interesy ubezpieczenia brackiego w środowisku lokalnym danego przedsiębiorstwa. Następny organem było walne zebranie, składające się z członków zarządów obwodowych i posiadające kompetencje:

- uchwalania zmian statutu,
- wyboru członków zarządu głównego, komisji rewizyjnej i komisji rozjemczej,
- uchwalania sprawozdań rocznych i preliminarzy budżetowych,
- uchwalania kupna, sprzedaży i obciążenia majątku nieruchomości [Mamrotowa, 1935, s. 386].

Zarząd główny powoływał z kolei dyrektora kasy.

Kasa Bratnia Zagłębia Dąbrowskiego finansowana była całkowicie ze składek i opierała się na zasadzie ubezpieczenia indywidualnego. Składką ubezpieczeniową zostali obciążeni wyłącznie górnicy (pracodawcy zostali zobowiązani do pokrywania ciężarów z tytułu uprawnień nabytych przez ubezpieczonych w ubezpieczeniu brackim Zagłębia przed 1 września 1935 r.). Składka ustalona została w stałych kwotach miesięcznych, niezależnych od wieku, ilości dni przepracowanych w miesiącu oraz zarobku ubezpieczonych (3,30 zł miesięcznie od ubezpieczonych mężczyzn i 1,60 miesięcznie od kobiet). Obowiązek potrącenia składki spoczywał na pracodawcy, a w razie niedokonania potrącenia składka musiała być wpłacona przez ubezpieczonego. W zamian za jej opłacanie ubezpieczeni po okresie wyczekiwania (24 miesiące składkowe) nabywali prawo do odprawy, jeżeli stawali się trwale niezdolni do wykonywania pracy zawodowej z powodu wypadku w zatrudnieniu, choroby, ułomności fizycznej lub umysłowej, bądź też wskutek upadku sił fizycznych lub umysłowych [AP Kat. Kasa

Bratnia Górników w Sosnowcu]. Odprawa wynosiła po 24 miesiącach 100 zł, po 96 miesiącach – 400 zł, po 168 miesiącach – 604 zł, po 216 miesiącach – 900 zł, a po 300 miesiącach – 1600 zł. Następnie miała wzrastać za każde dalsze 12 miesięcy składkowych o 100 zł [Fischlowitz, 1935 s. 644]. Świadczenia te były niższe niż we wcześniejszych kasach, lecz wyższe od świadczeń z powszechnego systemu emerytalnego.

Obowiązkiem ubezpieczenia zostali objęci wszyscy robotnicy zakładów, w których działały dawne kasy. Dano także możliwość przystąpienia do ubezpieczenia zakładów pracy innych przedsiębiorstw górniczo-hutniczych i to nie tylko w powiecie będzińskim. Ubezpieczenie to z chwilą przystąpienia do niego na warunkach określonych w rozporządzeniu stawało się dla robotnika danego przedsiębiorstwa obowiązkiem. Kasa objęła ponad 90% górników Zagłębia Dąbrowskiego, dlatego że wprowadzono dwa ograniczenia. Pierwsze podyktowane było względami techniczno-ubezpieczeniowymi, nie dopuszczono mianowicie do ubezpieczenia osób, które w chwili objęcia po raz pierwszy zatrudnienia przekroczyły 44. rok życia. Drugie z kolei wykluczało osoby, które w danym miesiącu kalendarzowym pozostawały w stosunku pracy krócej niż jeden tydzień [Mamrotowa, 1935, s. 383].

Na mocy rozporządzenia z 31 sierpnia 1938 r. w ustawodawstwie kasy wprowadzono przepis, że wiek 60 lat uprawnia w tym samym stopniu co inwalidztwo do uzyskania odprawy. Na mocy wskazanego rozporządzenia działalność kasy została ponadto rozciągnięta na Zagłębie Krakowskie oraz jedyną kopalnię na Śląsku Cieszyńskim – w Czechowicach-Dziedzicach. Dokonano także zmiany nazwy na Kasa Bratnia Górników [Wanatowicz, 1999, s. 25-26].

Wojna przerwała działalność dodatkowych instytucji górniczych. Zostały one wcielone do niemieckiego systemu ubezpieczeń górniczych reprezentowanego przez Bractwo Górnicze Rzeszy. W zakresie ubezpieczenia pensyjnego obowiązkowi ubezpieczenia podlegali wszyscy pracownicy górnictwa bez różnicy płci i wieku. Składki do ubezpieczenia górników wynosiły do końca 1942 r. ok. 9% zarobku, a od 1943 r. 18,5% zarobku. Prócz pensji inwalidzkiej wprowadzono pensję starczą przyznaną ubezpieczonemu bez badania lekarskiego w razie ukończenia 50. roku życia oraz przebycia w ubezpieczeniu pensyjnym 300 miesięcy składkowych [Woźniczka, 1988, s. 63-64]. Po wojnie pensyjne ubezpieczenia brackie funkcjonowały do lat 50. W okresie PRL-u szczególne znaczenie górnictwa dla gospodarki oraz duże obciążenie trudną pracą górniczą spowodowały wprowadzenie dla tej grupy odrębnych przepisów ubezpieczeniowych po likwidacji ubezpieczeń brackich.

Podsumowanie

Górnicy, jak wykazano w opracowaniu, w okresie międzywojennym mieli lepsze zabezpieczenie w razie starości i niepełnosprawności niż pozostali robotnicy. Oprócz bowiem świadczeń z powszechnego systemu emerytalnego mieli swoje dodatkowe świadczenia z pensyjnego ubezpieczenia brackiego. Najkorzystniej kształtowała się sytuacja górników na Górnym Śląsku, gdzie mieli oni (jak pozostali robotnicy w tym regionie) prawo do renty starczej od 60. roku życia. Jednak należy też zauważyć, iż po wejściu w życie ustawy scaleniowej pracownicy umysłowi mieli o wiele korzystniejszą sytuację w omawianej materii.

Nabywali bowiem oni prawo do renty po odpowiednim okresie wyczekiwania, jeżeli po upływie 26 tygodni choroby byli nadal niezdolni do pracy. Natomiast renta starcza przewidziana była dla osób z okresem wyczekiwania 60 miesięcy składowych i po osiągnięciu 65 lat przez mężczyzn i 60 lat przez kobiety, z możliwością obniżenia wieku emerytalnego o 5 lat, jeżeli udokumentowano okres ubezpieczenia 40 lat dla mężczyzn i 35 lat dla kobiet [Olszewska, 2013, s. 30].

Obecnie górnicza emerytura przysługuje pracownikowi, który ukończył 55 lat życia (po spełnieniu dodatkowych warunków związanych z okresem pracy górniczej oraz nieprzystąpieniem do otwartego funduszu emerytalnego). Wiek emerytalny może być obniżony do 50 lat w przypadku kobiet mających co najmniej 20 lat, a mężczyzn co najmniej 25 lat pracy górniczej i równorzędnej, w tym co najmniej 15 lat pracy górniczej. Ponadto prawo do górniczej emerytury, bez względu na wiek i zajmowane stanowisko, przysługuje pracownikom, którzy pracę górniczą wykonywali pod ziemią stale i w pełnym wymiarze czasu pracy przez okres wynoszący co najmniej 25 lat [Ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych]. Na podobne przywileje mogą liczyć pracownicy służb mundurowych, którym emerytura przysługuje po ukończeniu 55 lat i 25 latach służby. Dodatkowo emerytury mundurowe są opłacane z budżetu, gdyż pracownicy tych służb nie płacą składek na ubezpieczenia społeczne. Na podobne przywileje związane z wcześniejszym prawem do emerytury mogą również liczyć również inne grupy zawodowe, np. sędziowie i prokuratorzy.

Współczesne prawo górników do wcześniejszego przechodzenia na emeryturę ma jednak, jak wykazano w artykule, swoją proveniencję już w okresie międzywojennym.

Literatura

- Archiwum Państwowe w Katowicach (AP Kat.), Kasa Bratnia Górników w Sosnowcu, t. 1.
- Archiwum Państwowe w Katowicach, Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego 5907 (AP Kat. CZPW).
- Fischlowitz S. (1935), *Reforma ubezpieczenia górników w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych”, nr 10.
- Lechowicz T. (1934), *Zaległości składowe w instytucjach ubezpieczeń społecznych* „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych”, nr 10.
- Malaka A. (2013), *Ustawa scaleniowa – okoliczności jej uchwalenia i znaczenie dla rozwoju ubezpieczenia społecznego* [w:] *Ubezpieczenie społeczne dawniej i dziś*, ZUS, Wrocław.
- Mamrotowa W. (1935), *Reforma ubezpieczenia górniczego w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Praca i Opieka Społeczna”, nr 3.
- Mamrotowa W. (1934), *Ubezpieczenie w Kasach Bratnich górników w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Praca i Opieka Społeczna”, nr 3.
- Marzec D. (1987), *Ubezpieczenie brackie górników na terenie Zagłębia Dąbrowskiego – zarys rozwoju*, „Studia i materiały z historii ubezpieczeń społecznych w Polsce”, z. 5.
- Olszewska M. (2013), *Zakres przedmiotowy ubezpieczenia społecznego* [w:] *Ubezpieczenie społeczne dawniej i dziś*, ZUS, Wrocław.
- Popiołek F. (1946), *Opieka społeczna w przemyśle hutniczo-górnicyzm na ziemiach polskich*, „Śląska Gazeta Lekarska”, Cieszyn.
- Szymanko R. (1932), *Ubezpieczenia górnicze*, „Praca i Opieka Społeczna”, nr 2.
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym. Dz.U. 1933, nr 51, poz. 396.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Dz.U. 2015, poz. 748.
- Wanatowicz M.W. (1971), *Pszczyńskie Bractwo Górnicze w okresie międzywojennym*, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska”, t. XI.
- Wanatowicz M.W. (1973), *Ubezpieczenie brackie na Górnym Śląsku w latach 1922-1939*, Śląski Instytut Naukowy, PWN, Warszawa-Kraków.
- Wanatowicz M.W. (1999), *Ubezpieczenia społeczne na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX i XX wieku* [w:] M.W. Wanatowicz (red.), *Śląsko-zagłębiowskie konfrontacje historyczne (XIX-XX wiek)*, UŚ, Katowice.
- Wieniawa-Chmielewski W. (1934), *Górnicy ubezpieczenie pensyjne na Śląsku*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych”, nr 9.
- Woźniczka F. (1949), *Dodatkowe ubezpieczenia górnicze na Górnym Śląsku*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych”, nr 6.
- Woźniczka F. (1988), *Dodatkowe ubezpieczenia górnicze na Górnym Śląsku w okresie okupacji (1939-1945)*, „Studia i materiały z historii ubezpieczeń społecznych w Polsce”, z. 6.

Woźniczka F. (1960), *W dziesiątą rocznicę ustanowienia rent z Karty Górnika*, „Praca i zabezpieczenie społeczne”, nr 12.

Wyżnikiewicz Z. (1938), *Ustawodawstwo śląskie o ubezpieczeniu społecznym*, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, Warszawa.

Wyżnikiewicz Z., Rzewski A. (1936), *Systematyczny przegląd ubezpieczeń społecznych w Polsce*, nakład własny, Łódź.

RETIREMENT BENEFITS RELATED TO WORK IN MINING DURING THE INTERWAR PERIOD IN POLAND

Summary: The miners had compulsory insurance due to the inability to work much earlier than has been introduced general compulsory pension insurance. The miners in the period introduction of a universal pension scheme had additional insurance pensyjne from which to obtain an benefit due to the inability to work because of age or disability. On the formation of the structure of insurance in the interwar period was influenced mainly by the historical development of insurance brackich pensyjnych. Furthermore particularly difficult working conditions in the industry were to be balanced by additional benefits to encourage work in the mines.

Keywords: miners, Brackie insurance, retirement benefits.